

folk/ed. Derg, 2021; 27(1):229-244
DOI: 10.22559/folklor.1324

Azerbaycan`da Nevruz Çarşambalarının Mitolojik Kökenleri

The Mythological Origins of Novruz
Charshambas in Azerbaijan

Sona Rzayeva*

Öz

Türk dünyasında önemli bir kültürel değere sahip olan ve UNESCO tarafından İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi'nde Azerbaycan dâhil olmak üzere 12 ülkenin ortak mirası olarak tescil edilen Nevruz Bayramı, bütün Türk dünyasında olduğu gibi Azerbaycan Türkleri arasında da coşkuyla kutlanan bayramlardan biridir. Kaynağı ilkel dönemlere dayanan, baharın gelişini ve doğanın uyanışını temsil eden bu eski Türk geleneği, her türlü baskı ve zorluklara rağmen bugüne kadar Orta Asya ve özellikle Azerbaycan Türkleri tarafından mitolojik yönleri korunarak tüm canlılığı ile yaşatılmaya devam edilmektedir. Nevruz'un mitolojik yönleri Nevruz kutlamalarında önemli bir yere sahip olan çarşamba merasimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Çarşamba merasimlerinin temelini, pek çok kültürde rastlanan, yenilenme ve yaratılış mitlerinin asıl dinamikleri olan ve aynı zamanda eski Türk inanç sisteminde kutsal olarak kabul edilen ateş, su, hava ve toprak gibi unsurlar oluşturmaktadır. Bu çalışmada da Nevruz çarşambalarının bu dört unsurla ilişkilendirilmesi suretiyle mitolojik kökenleri ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: *Nevruz, Türk mitolojisi, çarşambalar, ateş, su, yel, toprak*

Geliş tarihi (Received): 17.05.2020 - Kabul tarihi (Accepted): 12.11.2020

* Dr., sonarzayeva@gmail.com. ORCID 0000-0003-0917-1968

Abstract

Nevruz, which has an important cultural value in the Turkish world and is registered as a common heritage of 12 countries, including Azerbaijan, in UNESCO's Representation List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, is one of the festivals celebrated enthusiastically among Azerbaijani Turks, as in the entire Turkish world. This ancient Turkish tradition, which originates from primitive periods and represents the arrival of spring and the awakening of nature, continues to be kept alive by Central Asia and especially Azerbaijan Turks by preserving mythological aspects, despite all kinds of pressures and difficulties. The mythological aspects of Nevruz appear in charshamba ceremonies, which has an important place in Nevruz celebrations. Elements such as fire, water, air and earth, which are found in many cultures and are the main dynamics of renewal and creation myths and also considered sacred in the old Turkish belief system, form the basis of the ceremonial ceremonies. In this study, the mythological origins of the Nevruz charshambas were discussed which had been associated with these four elements.

Keywords: *Nevruz, Turkish mythology, charshambas, fire, water, wind, earth*

Extended summary

Turkish culture, having a wide geographical area for centuries, carry traces of religious cult and the scheduled folklore, or cultural event, like the Nevruz Festival, which represents the awakening of nature, continues to be lively in Azerbaijan. The origin of this festival dates back to mythological periods, having the combination of rituals and traditions, and the most common ceremonies in this holiday are the ceremonies of charshamba. Fire, water, air (wind) and earth, which are considered sacred in the ancient Turkish belief system, are the basic elements of the charshamba ceremonies and the main purpose of the rituals and ceremonies related to these elements is to renew nature and provide fertility. Fire, water, earth and wind, which form the basis of the Newroz celebrations, also constitute the basic dynamics of creation and myths of regeneration. According to cults, starting from the last week of February, one of the four elements of creation comes alive every week.

The first charshamba of Nevruz is the Water Charshamba and it is related to the belief of renewing the water. Water was regarded as sacred in beliefs of both the Islamic creation, and legends and myths about creation in ancient Turks and in the world. There are even old Turkish myths about the world, consist of only by water. Generally, in many nations of the world, water is seen as one of the four elements of creation and the first in myths about water. Water is seen as a belief that giving life, luck, reviving, luck, health and happiness in all mythological texts. By reason of, water is the main source of life, vitality and life. In real life, as well as in mythological views, water is the primary strength contributing to the awakening of nature. Water is the starting point for everything. It is the main reason for the creation of all beings and their existence and life on earth. The first charshamba of Newruz holiday named as Water, which indicates the first stage of creation process of the human. Nowadays,

the ceremonies held among the people in the Water Charshamba confirms this idea. The next morning of the last charshamba, before the sun rises, people go to costs of running water, salute and wash their hands and faces with cold water and jump over the water, which stem from the Turks' belief in water.

The second charshamba symbolizes the Fire, representing the warming of the soil. Therefore, the sun gradually warms the earth and gives it breath and life due this charshamba. Essentially, the Fire Charshamba underlies the Respect for the Sun and the protection of fire. In mythology, fire is the manifestation of the second stage of the human creation process, in other word, the stage related to the element of fire.

The third charshamba symbolizes the Air (Wind), indicating the warming of the air, and in mythology it represents the third stage of the creation process. According to beliefs, the wind wave around the world in Wind Charshamba and actuates the fire and the wind that blows on that day becomes both warm and cold. This marks the arrival of spring and warmer weather to come. When Earth and water are the material basis of human creation, fire and wind (air) contribute to the creation of this material. In creation mythology, the earth and water specify stability and dullness, but air and fire specify dynamism and mobility. In this sense, the wind appears directly as the expression of the will of the divine power. Along with the fire, the air is also regarded as the moral-spiritual (male) beginning and stands on the opposite side to the earth, water, which is the material (female) beginning. It transfers its dynamism and activity to living beings by breathing them. Hence, it frees the lifeless soil and water from stagnation. Thus, the wind is equated to spirit.

According to the mythological views of the Azerbaijani Turks, "there are 4 types of winds lying in the Negro river". Firstly, it comes to the Earth and self-cleaning, then each one wears different clothes. The wind shakes the branches of the trees at the Wind Charshamba, waking them from hibernation, bringing into the blossom, thundering clouds and making the warm summer rains down. "Yel Baba" (the father of wind), who blows the wind, is at the top of the nature cult. This mythological being, known as Yel Baba or Yel Anne (the mother of wind), symbolizes the beginning and first chaos. Yel Baba is depicted in Azerbaijani mythology as an old man on horseback. The horse running like a wind or the wind horse was the zoomorphic definition of the wind possessor, thought in the form of a horse in ancient times and have been anthropomorphic by transforming into the figure of Yel Baba over time.

The last charshamba symbolizes the Earth. As the earth is the main material element of human creation, it has an extremely important place in this process. While the earth is considered sacred in Turkish mythology, it has an important place in the ethno-moral values system, together with the concept of homeland, and its material basis of creation. The Earth Charshamba of represents the awakening of the soil in the spring, and the formation of the earth, and the shaping of the world, which is the last stage of creation in mythology. The formation of the world finalizes alongside the formation of the Earth, and other material in nature begin formation (rivers, mountains, forests, deserts, animals, people, etc.). The Earth Charshamba is the last one, also known as "İlahir Charshamba" and due to this, the rituals and ceremonies are celebrated mostly.

With the revival of these four elements, winter ends, nature awakens and spring comes. Azerbaijani Turks celebrate the renewal of nature and the arrival of spring by lighting a fire in the ceremonies they call ‘charshamba’. Lighting fire and jumping over fire is considered as cleansing and purification from holy and evil spirits.

Giriş

Kültür, geleneksel bilgi ve deneyim belleğidir. Kutlamalar da geleneksel bilgi ve deneyimlerden oluşur. Diğer yandan gelenekler bileşkesi olan bu tür kutlamalar sözü edilen bilgi ve deneyim belleğinin temel yaratma, aktarma, değiştirilerek geleceğe aktarımla etkinlikleri veya bağlamları olarak işlev görürler. Geleneksel festival, şenlik ve kutlamalar; yaratma için gerekli olan etkileşim ortamını sağlayarak yeni özgünlüklerin ortaya çıkmasını sağlarlar.

Kutlamaların, özellikle ritüel kökenli olanların pek çoğunun düzenlenme zamanlarıyla ilgili veriler, halk takvimi geleneği içinde korunarak bugüne taşınmıştır. Diğer bir ifadeyle bu kutlamaların temel dinamiklerinden birini “halk takvimi geleneği” oluşturmaktadır (Özdemir, 2005: 86). Kaynağının dini, ayini veya din dışı bir ritüele dayanması fark etmeksizin Nevruz da takvime bağlı bir folklor veya kültür olayı olarak toplumu belli değerler temelinde birleştirir. Ayrıca geleneklerin devam etmesine aracı olması, törelerin kökleşmesini sağlama-sı ve toplumsal yaşamda canlandırıcı etkisinin olması yönüyle de işlevseldir. Nevruz, halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getiren ve binlerce yıldır devam eden Türk kültürünün korunup yaşatılmasında önemli bir yere sahip mevsimlik bayramlardandır (Artun, 1999: 4).

Bayramlar, bir halkın etnik, mitolojik, kozmogonik görüşlerinin ve milli kimliklerinin belirlenmesinde, ayrıca adet ve gelenekleri hakkında bilgi elde edilmesinde önemli bir yere sahiptir.

Bayramlar ritüel- mitolojik açıdan dört aşamadan geçmektedir:

1. Mit aşaması
2. Ritüel aşaması
3. Tören aşaması
4. Bayram aşaması (İsmayilov, 2009: 3).

Ritüeller ve gelenekler bileşkesi olan ve bu dört aşamanın karşılıklı şekilde yaşandığı ve yaşatıldığı Nevruz da yenilenen doğayla ilgili bir bayramdır. Ritüellerin temel amacı bolluk ve bereketin sağlanmasıdır. Bu da ancak, “yenilenme” ile gerçekleşebilir. Doğanın yenilenmesini insanlar çeşitli uygulamalarla taklit ederek kendileri de yenilenmeye çalışırlar. Bu, bir nevi doğanın taklit edilmesiyle toplumsal ve bireysel yaşama fayda sağlama çabasıdır. İnsanoğlu tarafından doğadaki yenilenmenin öncelikle algılanan yanı; su, ateş, toprak ve rüzgârla başlayan değişim ve dönüşümdür. “Ateş, su, toprak ve rüzgâr” pek çok kültürde yaratılış ve yenilenme mitlerinin temel dinamikleri olmakla birlikte Nevruz gibi birçok bahar kutlamalarının da temelini oluşturmaktadır (Özdemir, 2006: 20).

Tarih boyunca insanların doğayı gözlemlerinin, doğada yaşanan iklim olaylarının bir sonucu olmanın yanı sıra insanların sosyal hayatlarının ve yaşam şekillerinin etkisiyle doğal takvimler ortaya çıkmıştır. Uzun süren tecrübelerin ürünü olan bu doğal takvimler çeşitli işleri düzenlemek ve hayatı kolaylaştırmak için kullanılmıştır. Baharın gelmesi tarıma ve

hayvancılığa bağlı toplumlarda ayrı bir anlam taşımış; üretim başlamış, hayat yeniden canlanmış, koç katımı, hasat, ekim gibi dönemler çeşitli bayram ve törenlerle kutlanmış; çeşitli uygulama ve inançlar meydana gelmiştir (Hamarat, 2012: 165).

Azerbaycan`da halk arasında uzun yılların gözlemleri temelinde şekillenen gayri resmi takvime yani halk takvimine göre kış mevsimi üçe ayrılır: Büyük Çile (40 gün), Küçük Çile (20 gün) ve Boz Ay (30 gün). Buradaki çile kelimesi “kış”ın yerine kullanılan bir kelime olmakla dert, bela, acı, sıkıntı anlamını taşır. Büyük Çile ılımlı, Küçük Çile çok sert, Boz Ay ise değişken geçer ve Boz Ayda hava yavaş yavaş ısınmaya başlar. Küçük Çile dönemi havanın oldukça soğuk olmasından dolayı mitolojide; amansız, hayatı donduran, korkunç bir güç olarak tanımlanır. Kışın bitmesi ve yerini yaza devretmesi merasimlerle kutlanmaktadır. Bu merasimler zamanı yakılan ateşe, halk arasında “çile kovan ateş”, Nevruz öncesi yapılan merasimlere ise “çile çıkarma” adı verilmiştir. Büyük Çile, Küçük Çile, Boz Ay ve çarşambalar, Nevruz öncesi yapılan doğa ile ilgili uygulama ve merasimlerdir.

Günümüz Türk devlet ve topluluklarında Nevruz çeşitli etkinliklerle kutlanmaktadır. Nevruz'un çok büyük coşkuyla kutlandığı ülkelerin başında ise ortaya çıktığı tahmin edilen coğrafya olan Azerbaycan gelmektedir (Tutar, 2002). Azerbaycan`da önemli bir kültürel ve milli değere sahip Nevruz, gelenekler açısından oldukça zengindir ve bu gelenekler asırlardır tüm yönleriyle yaşatılmaya ve kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam edilmektedir.

Bugünkü Nevruz kutlamalarına bağlı merasimlerde eski Türk inanşlarının izlerine ve Türk kültürünün zenginliklerine de rastlamak mümkündür. Özellikle Şamanizm`de kutsal sayılan değerler Nevruz`la ilgili geleneklerde, inanç ve uygulamalarda karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk inanç sisteminde görülen ve kutsal olarak kabul edilen su, ateş, toprak, yer ve güneş gibi unsurlar merasimlerin ve kutlamaların temel unsurlarıdır (Adıgüzel, 2003: 146). Bu bağlamda, Azerbaycan`da Nevruz`dan 4 hafta önce başlayan ve sırasıyla haftanın her salı gününü çarşambaya bağlayan gece ateş yakılmasıyla kutlanan Su, Ateş, Hava ve Toprak Çarşambaları Nevruz gelenekleri açısından oldukça önemlidir.

İnançlara göre, şubat ayının ikinci yarısından başlanarak her hafta yaratılışın dört unsurundan biri canlanır. Bu dört unsurun canlanmasıyla kış sona erer, doğa uyanır, ilkbahar gelir. Aynı zamanda bu çarşambalar insanın bu 4 unsurdan vücut bulması ile ilgili dini-mitolojik görüşleri sembolize eder ve ritüel-mitolojik anlamda yaratılış sürecinin dinamizmini simgeler.

Çarşamba merasimlerinin neden Salı günü yapılması konusunda kaynaklarda kesin bilgilere rastlanmamakla birlikte birtakım görüşlere ulaşılmıştır.

Konuyu folklorist Kemale İslamzade şu şekilde açıklamıştır:

Azerbaycan`da halk inançlarına göre, çarşamba günü ağır gün olarak kabul edilir. Ayrıca, Çarşamba Farsça cahar-şenbe (4 şenbe) demektir. Yani o günde dört çarşambanın ağırlığı vardır. Ulu dedelerimiz çarşamba günlerinin kazasız belasız geçmesi ve çarşamba günü gelen ruhların memnun kalması için önceden tedbir almış, onları bol sofraya ve şenlikle karşılamışlardır. Rivayete göre, salı akşamı doğanın dört unsuru olan Nevruz'un habercileri, halktan haber almaya gelir ve halkın kendilerini karşılama şekillerine göre davranırlar. Halk da onları iyi karşılamaya özen gösterir çünkü insanların hayatı doğrudan bu unsurlara bağlıdır. Bu nedenle, bu dört unsur kutsal sayılmışlardır (Röportaj, 2014).

Astrolog, Firudin Kurbansoy ise astrolojik bir yaklaşım sergileyerek konuya şöyle açıklık getirmiştir: “Aslında salı günü haftanın en ağır gündür çünkü o gün Mars’ın günüdür. Mars da cengâverliğin, savaşın himayecisidir. Bu nedenle, salı günü çok kavga çıkar, insanlar birbirleriyle geçinemez; birbirlerinin laflarını hazmedemezler. Bu günün birkaç ismi var dilimizde: “Tuz Günü”, “Çarşamba Akşamı”, “Ağır Çarşamba”, “İlahir Çarşamba”. İlahir kelimesi “ilağır” dan oluşmuştur yani yılın ağır çarşambası demektir. Bu çarşambaları özel bayram şeklinde kutlarlar ki günün negatif enerjisi insanlara zarar vermesin” (Röportaj, 2014).

Çarşamba merasimlerinin köklerini açıklamaya geçmeden önce, bu merasimler zamanı yakılan ve farklı yaklaşımlarla tartışma odağı olan ateş kültü ile ilgili kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır.

Çarşamba merasimlerinin ateş yakılarak kutlanması ile ilgili kaynaklarda birbirine zıt farklı görüşler bulunmaktadır. Birtakım kaynaklar haklı olarak ateş kültürünü Türklerle ilişkilendirirken, bazı kaynaklar bunun tam tersini yaparak ateş yakmayı Zerdüştlüğe ve Mecusiliğe bağlamaktalar. Fakat Ateşperestlerin ateşi ilahileştirerek ona tapmaları, kendi nefeslerinin bile ateşe dokunmasını yasak saymaları ile Nevruz törenlerinde ateş yakarak üzerinden atlayan Türklerin “ağrım acım dökülsün, bu ateşte kül olsun” demeleri ateşperestlik düşüncesiyle zıtlık oluşturur. Ayrıca Nevruz’un tarihi köklerinin Zerdüştlük’ten daha öncelere dayanması da bu fikrin yanlış olmasının bir kanıtıdır. Bunun dışında Nevruz’un Ateşperestlikle ilişkilendirilmesinde Sovyet dönemi etkisinden de söz edilebilir.

Nevruz’un dini bir bayram olması yönünde de fikirler bulunmaktadır. Fakat tüm Türk topluluk ve devletlerinde bu bayramın bir bahar ve yenilenme bayramı şeklinde kutlanması, Nevruz’un dini bir kutlama veya tören değil, doğanın yeniden uyanışının insan psikolojisinde oluşturduğu coşkunun dışa yansımaları olduğunu göstermektedir. Nevruz’un herhangi bir yönüne dini açıdan yaklaşılsa bile, bu yön İslam’la, Zerdüştlikle veya tapılacak bir unsur olan ateş kültürüyle ilişkilendirilemez. Ateşin kötü ruhları kovucu, arındırıcı ve temizleyici özelliği yalnız Şaman inancıyla açıklanabilir. Dinler açısından sadece Şamanizm’de ateş üzerinden atlama, dini bir tören niteliğindedir ve bir Şaman geleneğidir. Bu, bir arınma, temizlenme seremonisidir. Yalnız buradaki ateş “kült”ünü ibadet veya tapınma olarak değil, bir ayin olarak nitelendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır (Tutar, 2002).

F.Ratsel’in, ateşin Orta Asya’da kutsal sayılmasını Zerdüştlikle açıklamasına karşı Gumilev, Zerdüştlükteki ateş kültü ile Göktürklerin ateşi kutsal sayması arasında sadece dış görünüş itibariyle bir benzerlik olduğunu belirtmiştir. Gumilev’e göre, ateş, İran’da bir tapınma kültü olduğu halde, Göktürklerde kötü ruhları kovan bir büyü unsuru olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla, ateşin Göktürklerde kutsal ve kötü ruhlardan arındırıcı bir unsur olarak kabul edilmesi ve 568 yılında Bizans elçisi Zemarkhos (Zemarh) ve yanındakilerin ateşle temizlenmek zorunda bırakılmaları bunu açıkça göstermektedir. Ateşin, günümüzde arındırıcı bir unsur olarak kullanılması ve uygulaması, Nevruz kutlamaları zamanı yakılan ateş üzerinden atlamak suretiyle gerçekleştirilmektedir (Çoruhlu, 2000: 50).

Ateşin, Türkler arasında kutsallaşmasını sağlayan diğer bir husus da Türk kültüründe ateşin insanlara tanrı veya tanrılar tarafından öğretildiğini gösteren mitlerin olmasıdır. Türklerde ateş kültüne Mecusilerde olduğu gibi bir tapma değil, saygı vardır. Bu bağlamda ateş; Türkler ara-

sında hastalıklardan, kötü ruhlardan koruyucu ve temizleyici bir unsur olarak kabul edilmekle ateşle ilgili pek çok inancın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ateşle ilgili inanışlar, Türklerin İslam'ı kabul etmesinden sonra da devam etmiş; ateşi su ile söndürmek, ateşe karşı küfretmek, ateş üzerine tükürmek ve benzeri inançlar günah kavramına dâhil edilmiştir (Bekki, 2007: 249).

Günümüz Türk toplumlarında ateşle ilgili birtakım dini merasimler yapılmaktadır ve bu merasimlerde ateşin etrafında dönmek ve ateşin üzerinden atlamak; temizlenme, arınma, iyilik ve uğur alameti olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu merasimlerin hiçbirinde Fars ve Hindu geleneğinde olduğu gibi bir tapınma ayini yoktur.

Ateşin Fars kültüründe bazı mertebeleri vardır. Bu mertebelerden en yükseği “ataş”tır. Ateş tapınaklarından İran'da 2, Hindistan'da ise 8 tane vardır. Ateşin Hindistan'da ilahi bir kuvvet olarak somutlaştırılmasının en bariz örneği ateş ilahı “Agni”dir. Hindistan'da ateşin büyü karşısında koruyucu özelliğe sahip olması inancı Vedalar Dönemi'nde yaygınlaştı. Eski Yunan mitolojisinde ise insanları cezalandırmak için Zeus ateşi onlardan almış fakat Prometheus insanlara geri vermek için ateşi ondan çalmıştır. Bütün bu mitolojilerden elde edilen sonuç; ateş kültürünün, medeniyetler ve kültürlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkması, ateşin bazı toplumlarda bir ibadet ve tapınma aracı olduğu halde, bazılarında değişik bir işlev yüklenerek, arınma ve temizlenme ayini veya merasimi olarak algılanmasıdır. Ayrıca ateşin Zerdüştlük inancının görülmediği yerlerde, örneğin; Avusturya'da, Afrika'da ve Meksika'da da temizleyici, arındırıcı ve saflaştırıcı bir güç olarak kabul edilmesi, ateş kültürünün insanlığın ilk tekâmül devriyle ilgili olduğunu göstermektedir (Tutar, 2002).

Su Çarşambası

Bütün kültürlerde su, temel olarak üç sembolik anlam ifade etmektedir. Bunlar:

1. Hayatın kaynağı 2. Yenilenme vasıtası 3. Arınma ve temizlenme vasıtası (Türkmen, 2013: 13).

Nevruz'un ilk çarşambası olan Su Çarşambası da suyun yenilenmesi, arınma ve temizlenme inancı ile ilgilidir.

İlkbaharın suları bir yaşam pınarı olarak cennetin merkezinde bulunan yaşam ağacının köklerinden doğar. Su, yağmur olarak gök tanrının (gökyüzü tanrısının) ve doğurganlığın gücünü sembolize eder. Ruhsal tazelenmeyi, şafağın ışığını ve çiğ olarak kutsanmayı temsil eder (Akman, 2002: 2). Eski inançlara göre, Su Çarşambası'nda güneşin şafakta görüldüğü andan ışınlarının yansıdığı su taze ve kutsal sayılır. O gün doğanın dört unsurundan biri olan su yenilenir. Bu suda yıkananlar muradına erer. Su Çarşambası ile ilgili diğer bir inanç da Hızır peygamberin Su Çarşambası günü suyun başına gelmesi ve ondan sonra suların akmaya başlaması inancıdır.

Yenilenen akarsuyun üzerinden atlamakla yorgunluk, ağırlık ve hastalığı suyla akıtmış olma inancı ve bu inanç doğrultusundaki merasim ve ritüeller Azerbaycan Türkleri arasında halen yaşatılmakta ve uygulanmaktadır. Son çarşamba sabahı, şafak söküldüğünde insanların akan suların kıyısına giderek suya selâm vermeleri, soğuk su ile yüzlerini yıkamaları ve suyun üzerinden atlamaları, Türklerin suya olan inançlarından kaynaklanan hususlardır.

Yeni yılda her şey tazelenirken ilk tazelenenin sular olması inancı, taze suyun sağaltıcı ve arındırıcı bir yönünün olduğu inancını da doğurmuştur. Dolayısıyla taze su, Azerbaycan'da "Türkeçare" olarak bilinen halk hekimliğinde bir tedavi yöntemi olarak da kullanılmaktadır. Bu tedavi yöntemi; çocuğu olmayan kadının başına kırk tas su dökme, korkan kişilerin başına 3 tas soldan, 3 tas sağdan su dökme ve herhangi sebeple bayılmış olan kişilerin başına su dökme şeklinde uygulanmaktadır.

Genel olarak Su Çarşambası ile ilgili inanışlara bakıldığında, burada suyun canlı bir varlık olarak görüldüğü ve ondan yardım istendiği dikkat çekmektedir. Mitolojik açıdan ise Nevruz Bayramı'nın ilk çarşambasına su adının verilmesi insanın yaratılış sürecinin ilk aşamasının belirtisidir.

Türk yaratılış mitleri de dâhil olmak üzere tüm eski çağ mitlerinde su, dört yaratılış unsurundan biri ve birincisi olarak görülmektedir. Türk yaratılış kozmogonisine göre kâinat gök ve yer-sub (yer-su: yeryüzü) bileşeninden oluşmuştur (Esin, 2001: 19). Hatta yaratılıştan önce dünyanın sadece sudan ibaret olması hakkında eski Türk mitleri de mevcuttur. Bu mitlerin birinde bu bilgi şöyle geçmektedir "Önceleri yalnız büyük tanrı Kara Han vardı. Kara Han'ın karşısında sudan başka bir şey yoktu" (Yonar, 2015: 12). Altay Yaratılış Destanı'nda da dünyanın sudan ibaret olması ile ilgili bilgiler Verbitskiy'nin derlemesinde "Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer, uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer!" şeklinde; Radlof'un derlemesinde ise "Yerin yer olduğunda, sularla kaplıydı her yer, ne gök vardı, ne de ay, ne güneş, ne de bir yer" şeklinde yer almaktadır (Ögel, 1989: 432-451).

Bütün sular doğumla, evrensel rahimle, kadınsı prensiple, ilk özle yaşamın çeşmesiyle doğurganlık ve tazelik sularıyla uyumlu hale getirilmiştir ve büyük ananın sembolüdür (Akman, 2002: 2). Mitolojik anlatılardaki "önce su vardı söylemi" biraz da ana rahmindeki suya gönderme yapar. Bilindiği üzere, bebeğin gelişimi ana rahmindeki suyla ilişkilidir. Hayatın suda başlaması inancı da buradan yola çıkılarak oluşmuştur. Kısır kadınların tılsımlı sulardan (nisan damlalarından, mağaraların tavanındaki damlalardan vb.) içerek hamile kalacaklarına inanmaları da bu sebeptendir (Pala, 2010: 73).

Bilindiği gibi, "Tek Tanrı" inancı eski Türklerde hâkim olmakla birlikte, gök tanrının yanında "koruyucu", "yardımcı" ve "kara" ruhlar (iye ruhlar) bulunmaktadır. Bunlar, "Su İyeleri", "Ev-Ocak-Ateş İyeleri" ve "Gök-Yer ve Dağ İyeleri"dir. Bu iyelerin tümüne birden "Yer-Su" denir (Çağlar, 2008: 92).

Türklerin eski inancına göre, su anası – eski Türk mitolojisi ürünüdür ve su ruhuna verilen isimdir. Kazan ve Batı Sibirya Türklerinde "suv anası", Karaçaylar "suu annesi", Tatar Türklerinde "su anası", Sibirya Türklerinde "su iyesi" (yani sahibi) adıyla insan şeklinde nehir suları üzerinde görünür, sabahları şafak sökünde beyaz, uzun saçlarını altın dişli tarakla tatar. Ona karşı saygısızlık yapılırsa kuraklık olur, insanlar hastalığa yakalanır ve ayrıca su tüm canlıları dibine çeker, nehirden geçenler boğulurlar. Mitlerde "su babası" denilen ruhlara da rastlanmaktadır (Çetin, 2007: 22).

Başkurt Türklerinin inancına göre, "Su iyesi" dünyadaki tüm suların sahibidir. O, kendi büyük ailesi ile göllerin dibinde bulunan iri taşların altında yaşar. Büyük servet sahibidir. Şer

ruhların aksine, “Su iyesi”nin ve akrabalarının insanlara hiç zararı dokunmamıştır (Gafarlı, 2019: 71).

Her yörenin sularının ve dağlarının iyeleri/sahipleri olması inancı Altay Türklerinde de mevcuttur. Suyun doğurucu ve dişil özelliği fenomenolojik açıdan su iyelerinin dişi olduğu inancına yol açmıştır. Altay Türklerinin inancına göre, suları kirleten kişi(ler) doğa tarafından mutlaka cezalandırılacaktır. Altay Türkleri dağlardan gelen suya “kutsal su” anlamına gelen “arjan su” demektedirler (Şayhan, 2018: 83).

Yakut ve Karagas Türkleri de her ırmağın, her gölün ve her pınarın bir iyesi olduğuna inanmaktadırlar. Karagas Türkleri su iyesine “Sug ezi” (su sahibi) adını vermişler. Balık avcıları bol balık avlamak için su iyisini memnun etmeye çalışırlar ve bunun için bir kayın ağacına onun adına Calama denilen bir bez parçası bağlayarak adak adarlar (Kalafat, 1995: 53). Yakutlar ise su ruhuna “Garan” adını vermişler. Ayrıca Yakutlara göre, yerin altında Al-su adında büyük bir tatlı su denizi de vardır (Akman, 2002: 5).

Türk mitolojisinde su iyесinin yanı sıra Su Tanrısı Aban’dan da bahsedilmektedir (Kalafat, 2009: 19). Eski Türklerde su tanrısı Aban için dualar edildiği ve nağmeler okunduğu bilinmektedir.

Kalktım, yokuş yukarı çıktım,	Aban abana geldi,
Aban’a denk geldim.	Aban iman etti,
Çağurdım Abanı,	Aban’a yol verin,
Aban bu payı verdi,	Aban’a bir gol verin.
Aban su payını verdi.	Al Aban hayli geldi,
Aban’ın atını suladım,	Al Aban paylı geldi.
Aban su verdi, içesin.	
Aban su verdi, toprağa veresin,	
Meyvesini yiyesin.	

İnançlara göre, Aban, Su Çeşenbesi`nde onun için dua eden ve nağme okuyan insanlara merhamet eder, onlara su kıtlığı yaşatmaz. Nağme okunup bittikten sonra merasime katılanlar “taze su”da el yüzlerini yıkar, bir birlerinin üzerine su serperler (Aliyeva, 2015; Nebiyeva, 2019).

Bunların yanı sıra Türklerde, daha bir kahredici ve koruyucu tanrıdan da bahsedilmektedir. Bu denizlerin hakimi ve ölülerin koruyucusu Talaykan’dır (Yayık Han). O, 17 denizin birleştiği yerde oturur ve bütün sulara hükmeder (Ögel, 1995: 383).

Gerek İslami yaratılış hakkındaki inançlarda gerek dünya üzerinde gerekse de eski Türklerde yaratılışla ilgili destan ve mitlerde ve su ile ilgili inançlarda su kutsal sayılmıştır. “Su kültüne bağlı olarak oluşan inanç sisteminde deniz, nehir, ırmak, dağ gibi doğa unsurları da kutsal sayılmıştır” (Esin, 2018: 61).

Tüm mitolojik metinlerde su; hayat veren, dirilten, uğur getiren, sağlık ve mutluluk veren bir inanç olarak görülür. Çünkü su hayatın, canlılığın, yaşamın temel kaynağıdır. Mi-

tolojik görüşlerde olduğu gibi, gerçek hayatta da su, doğanın uyanmasına katkıda bulunan temel güçtür. Su her şeyin başlangıç noktasıdır. Tüm varlıkların oluşum ve yeryüzünde var olmasının, yaşamasının temel sebebidir.

Suyun Türk kültüründe kutsal sayılması Dede Korkut hikâyelerinde de görülmektedir. “Dede Korkut”ta da duaların “Muhammed Mustafa’nın yüzü suyuna” şeklinde bitmesi, Salur Kazan’ın “Su, Hak yüzünü görmüştür, ben bu su ile haberleşeyim” demesi suyun Oğuz boylarında kutsal sayıldığının göstergesidir.

Od (Ateş) Çarşambası

İkinci çarşamba olan ve “Üsgü Çarşamba”, “Addı Çarşamba” adlarıyla da bilinen Od Çarşambası ilkbaharın gelişini temsil eder. Bu çarşambanın gelmesiyle güneş yavaş yavaş toprağı ısıtır ve onu canlandırır. Güneşin sıcaklığını arzulayan atalarımız Od Çarşambası günü sabah erkenden Güneş’e kurban götürürler. Büyük bir ateş yakıp güneşin doğmasını bekler, onun şerefine nağmeler söylerler. Ateş söndükten sonra köyün gençleri külünü toplayıp onu köyün girişine ya da yola dökerler. Bu ritüel, hastalığın ve derdin gitmesini sembolize etmektedir. Od Çarşambası’nın temelinde güneşe duyulan saygı ve ateşin korunması yatmaktadır.

Mitolojide ise ateş, insanın yaratılış sürecinin ikinci aşamasının yani ateş unsuru ile ilgili aşamanın tezahürüdür.

Türk mitoloji sisteminde ateş veya ocak kültlerinin pek çok değişik varyantları mevcuttur ve bu kültürlerin temel fonksiyonu; insanları, onların yakınlarını hastalıktan, beladan korumak, ayrıca verimliliği ve bereketi sağlamaktır. Çok yaygın inanç sistemine giren ateş, başlangıçta Mitolojik Ana sistemden çıkmış ve bu sebeple de çoğu kez kayın ağacı ve Umay’la beraber anılmakla mitolojik düşüncenin sonraki aşamasında kadın tipinden erkek tipine geçmiştir. Eski Türkler, her evde (çadırda) bulunan ocak ve ocaktaki ateş hamisiyle birlikte, tanrı kadar etkili ve güçlü sayılan ateş ruhunun varlığına da inanırlar. Özellikle bu ateş-ocak hamisi, Şaman mitolojisinin katkısıyla yeni birtakım değerler kazanmıştır. Örneğin Yakut Şamanı Merey, dokuzuncu gökte ateşi var eden, Dallan Eezi Tangara adlı bir tanrının varlığından bahseder (Çağlar, 2008: 117).

Türk mitolojisinde ateşin kökenine ilişkin iki anlatı bulunmaktadır:

Birincisi Karaorman Tatarlarından derlenmiştir. Bu mite göre, “Tanrı Kuday, insanı yarattıktan sonra ‘İnsan çıplak olacaktır fakat soğukta nasıl yaşar, onun için ateş bulmalı’ dedi. Bu işle Tanrı Ülgen’in üç kızını görevlendirdi fakat kızlar ateşi bulamadılar. Uzun sakallı Kuday onların yanına gelirken kendi sakalına basarak yuvarlandı. Ülgen’in üç kızı bunu görerek eğlendiler. Tanrı Kuday, ‘Ülgen’in üç kızı taşın keskinliğini ve demirin sertliğini bulamadıkları hâlde benimle eğleniyorlar’ diye söylenmeye başladı. Bunu duyan kızlar, taşın keskinliği ve demirin sertliğinden istifade ederek ateş yaktılar” (Seyidoğlu, 2002: 52).

İkinci mit ise şöyledir: “İlk insanlar, meyve ve otlarla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemelerini emrettikten sonra, ateşe ihtiyaç hâsıl oldu. Ülgen, gökten biri kara, biri ak; iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmayı insanlara öğretip “bu ateş atamın kudretinden

taşa düşmüş ateştir” dedi. İnsanlar bunu görerek ateş yakmayı öğrendi” (İnan, 1976: 42).

Bu efsanelere göre, ateşi insan değil, yine Tanrının gökteki kızları bulmuştur. Ateşin gökten inmesi inancı Yakut Türklerinde de mevcuttur. Sibiryaya ve bütün Orta Asya mitolojileri, ateşin gökten indiği hususunda birleşirler. Göktürklerin ateş bulma iznini Tanrı'dan almaları, atalarının da kutsal bir varlık olması düşüncesini doğrular. Göktürk efsanesinde de ilk defa ateşi bularak Türklere öğreten hayali bir atadan bahsedilir. Göktürklerin bu atası, yarı tanrı ve yarı insan şeklindeydi. Soğuk nedeniyle çok cefa çeken Türkler, atalarının ateşi bulması ile ısınma ihtiyaçlarını karşılamış ve yemeklerini pişirebilmişlerdi. Göktürk efsanelerinde Türkler ateşi bulan atalarına büyük önem vermiş ve onu kutsallaştırmışlardı (Ögel, 1993: 54-55).

Ateşle ilgili inançlar “Dede Korkut” hikâyelerinin ruhuna da yansımıştır. Boyların birinde Kanturalı, Selcan Hatun'u getirmek için Trabzon'a yola çıkınca babası Kanlı Koca, oğluna bu niyetinden vazgeçmesini söyler. Kanturalı ise ateşin yardımı ile geçilmez yerleri geçeceğini bildirir. Oğuzların adetlerine göre, ateş; dayanışmaya, birliğe çağrı sembolü idi. Yüksek yerde bir ateş yakma; uyarı ve seferberlik, iki ateş yakma; felaket ve savaşa çağrı, üç ateş yakma ise zafer anlamına geliyordu.

Ateşin Tanrı Ülgen'in armağanı olması, Ergenekon'dan çıkışın sembolü olarak ateşte kızdırılan demirin çekiçle dövülmesi, ocaktaki ateşin suyla söndürülmemesi, Kuzey Altaylı gelinle damadın ilk ateşlerini çakmak taşıyla yakmaları, geleneksel hekimlikte sıklıkla kullanılan dağlama ve tütsüleme yöntemleri vb. ateş kültürünün Türkler arasındaki önemini ortaya koymaktadır. Ateş kültürü temelinde en sık kullanılan arınma, sağaltım uygulaması, Göktürkler döneminden beri bilinen, “ateş üzerinden atlama, duman içinden geçme, tütsüleme (evin veya hayvanların)”dır. Bu uygulamalarla günahlardan, kötülüklerden (zararlı canlılar, şansızlık, uğursuzluk, kötü ruhlar) ve hastalıklardan kurtulunacağına inanılmıştır (Özdemir, 2006: 24).

Ateşi elde etmeden önce hava şartlarından dolayı göçebe hayatı süren ilkel insanlar, ateşi elde ettikten sonra yerleşik hayata geçtiler ve böylece ateşin beşiği olarak ortaya çıkan ve kabul edilen “ocak” sözcüğü, yurt, ev, vatan ve nesil anlamlarında da kullanılmaya başlandı. Birisine beddua edildiğinde ona “Ocağın sönsün!” denmesi de buradan gelmektedir. İşte bu sebeplerden kaynaklanan eski Türk inancına göre, ateş; ocaktır ve ocak da evin, soyun devamını temsil etmektedir. Ateş; dirilik ve yaşam alametidir. Türk mitolojik inancında ateşin gökten indiğine ve dolayısıyla onun kutsal ve temizleyici bir güce sahip olduğuna inanılır. Nevruz'da yakılan ateş de Türk insanının mübarek saydığı, kutsal bildiği ve saygıyla yaklaştığı bir unsurdur. Nevruz Bayramı'nda eski ritüellerden biri olan “Godu Han” oyunu da ateş kültürünün Türk mitolojisinden geldiğinin kanıtıdır.

Yel (Rüzgâr) Çarşambası

Üçüncü çarşamba olan Yel Çarşambası'na halk arasında “Rüzgârlı Çarşamba”, “Rüzgâr Uyandıran Çarşamba”, “Yelli Çarşamba” da denir. İnançlara göre, Yel Çarşambası'nda yel dünyayı dolaşarak ateşi harekete geçirir ve o gün esen rüzgâr hem sıcak hem soğuk olur. Bu değişim, rüzgârın yenilenmesine, dolayısıyla ilkbaharın gelişine ve havaların ısınmasına işaret eder.

Mitolojide ise Yel Çarşambası yaratılış sürecinin üçüncü aşamasını temsil eder. Toprak ve su, insan yaratılışının malzemesini ve maddi temelini oluştururken, ateş ve yel (hava) bu malzemenin oluşumuna katkıda bulunurlar. Yaratılış mitolojisinde toprak ve suda daha çok sabitlik, donukluk, ateşte ise dinamiklik ve hareketlilik vardır. Bu anlamda yel, doğrudan ilahi gücün iradesi olarak ortaya çıkar. Ateşle birlikte yel de manevi-ruhsal (erkek) başlangıç olarak kabul edilir ve maddi (kadın) başlangıç olan toprağa ve suya aksi tarafta durur. Canlılara nefes vermekle kendi hareketliliğini ve dinamikliğini onlara aktarır. Dolayısıyla cansız toprağı ve suyu durgunluktan kurtarır. İşte bu özelliğinden dolayı yel ruhla eşit tutulur. Genel olarak, dünyanın manevi-ruhsal yönleri erkeklerle, maddi -nesnel tarafları ise kadınlarla ilişkilendirilir. Fakat ateş ve hava olmazsa maddi- nesnel taraf ebedi olarak değişmez kalır, sular coşup taşmaz, dalgalanmaz, topraklar yanardağa dönüşüp püskürmez. Dünya halklarının kozmogonik mitler sistemlerinde hava, efsanevi zamanın başladığı noktada baş Allah'tır (Gafarlı, 2019: 78-79).

Azerbaycan Türklerinin mitolojik görüşlerine göre, “kara nehirde yatmış 4 tür rüzgâr” öncelikle yeryüzüne çıkıp kendileri temizlenir, sonra her biri ayrı ayrı farklı kıyafet giyer. Rüzgâr, Yel Çarşambası'nda ağaçların dallarını sallayarak onları kış uykusundan uyandırır, tomurcuklarını açar, bulutları kovarak birbirine çakıştırıp ılık yaz yağmurlarını yağdırır. Şunu da belirtelim ki rüzgârın giysileri ile karakteri arasında bir benzerlik vardır. Burada renklerin mitolojik anlamları özellikle önem taşımaktadır. Azerbaycan mitolojisinde, Beyaz yel - beyaz kıyafette, Kara yel - siyah kıyafette, Hazri (Hazar'dan esen soğuk rüzgar) – mavi kıyafette, Gilavar (Bakü'den esen sıcak güney rüzgarı) - kırmızı kıyafette imgelemiştir (Nebiyeva, 2014). Yel Çarşambası bu dörtlükten oluşur ve o gün tüm dünyayı dolaşır. Dünyayı dolaşan yel, mitolojide antropomorfik karaktere dönüşür (Nebiyev, 2009: 229).

Rüzgâr estiren Yel Baba, doğa kültürünün başında gelmektedir. Bu mitolojik varlık, Yel Baba veya Yel Anası adıyla bilinmekle başlangıcı ve ilkin kaosu sembolize etmektedir. “Yel Baba”nın görevine yalnız yel estirmek değil, kasırga yaratmak, havayı karıştırmak da dâhildir. Metinlerden anlaşıldığına göre “Yel Anası”, yerle göğün arasında var olan bir güçtür. Bu güce Çuvaşlar Sil-tura, Özbekler, Türkmenler, Kazaklar, Mir Haydar veya Pir Haydar yahut da Haydar Baba derler. Ayrıca Kazaklarda yelle, rüzgârla ilgili olan Jalangas Ata mitolojik varlığı da mevcuttur. Harman savurma döneminde Azerbaycan Türklerinin “Heyder es de gel” diye bir ilahi güce seslenmeleri de Heyder'in yel iyesi olması düşüncesini ortaya koyuyor. Fakat ana başlangıçtan ata başlangıca geçiş zamanı Yel iyesinin adının Heyder/Haydar olması sonraki dönem gelişmelerinin ürünüdür (Bayat, 2018: 162).

Eski tasavvurlara göre Yel Baba, su ve yer güçlerine direnen bir varlıktır. Nitekim metinlerde suyun ve yerin birlikte oluşturduklarını tahrip eden, bozan Yel Baba'dır. Yel Baba, Azerbaycan mitolojisinde atlı bir ihtiyar şeklinde tasvir edilir. Yel gibi koşan at veya yel at, eski çağda at şeklinde düşünülen yel iyesinin zoomorfik tanımı olmuş, zamanla Yel Baba şekline girerek antropomorflaşmıştır. Destanlarda bahsi geçen yel atın, kahramanların iyesine dönüşen Yel Baba'nın zoomorfik varyantı olduğu düşünülmektedir (Bayat, 2018: 162-163).

Yel Baba aynı zamanda Azerbaycan mitolojik tefekküründe yol gösteren rehber görevini de yerine getirir. Yel Baba yoğun ormanlarda kaybolup evini bulmakta zorlanan hayırsever

insanların karşısına çıkar, onlara bir ipucu verir ve topağı yere atıp yuvarlamayı ister. Yel Baba'nın üflemesiyle toprak açılır ve yolunu kaybedenlere evinin yolunu gösterir.

Azerbaycan Türklerinin eski düşüncelerine göre, Yel Baba harmana gelmeden oradan buğday almazlar. Savrulmamış buğday alanın oğlu ölür, harman savurmadan sonra ilk buğday alanın ise oğlu olur. Dedelerimiz der ki “Yel estireni sövmezler” çünkü onun arkasında “Baş Ruh” durmuştur ve yele tükürsen kendi üstüne döner. Ayrıca Yel Dağını ziyaret eder, bir dilek tutup adak adar, kurban keserler. Yel Baba kimin adağını, kurbanını kabul ederse o kişi hayır bulur, dileği kabul olur.

Yel Baba merasimi, kökü itibariyle atalarımızın Yel tanrısına olan inancı ile ilgilidir.

A Yel baba, Yel baba,

Çabuk gel, baba, gel, baba.

Savur bizim harmanı,

Atına ver samanı.

Den dağılıp dağ olsun,

Benim canım sağ olsun.

A Yel baba, Yel baba,

Kurban sana, gel baba.

Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde halen devam etmekte olan halk inancına göre, Yel Çarşambası gecesi söğüt ağacının altında dilek tutulup Yel Baba çağrılırsa, Yel Baba sesi duyup eserse ve söğüt ağacının dalları ağaca dokunursa, dilekler kabul olur.

Toprak Çarşambası

Sonuncu çarşamba Toprak Çarşambası'dır. Toprak, insan yaratılışının esas maddi unsuru olması itibariyle bu süreçte önemli bir rol oynamakla birlikte Türk mitolojisinde kutsal sayılmakta ve etnik-ahlaki değerler sisteminde yurt, vatan kavramı ile birlikte kullanılmaktadır. İlkbaharda toprağın uyanması ise mitolojik kökleri itibariyle dirilme, canlanma kavramı ile ilgilidir.

Mitolojide toprak, tanrılık niteliğine sahip olduğuna inanılan yer kabuğudur. Toprağın kutsal olması inancı, en ilkel ve en eski inançlardan çok gelişmiş dinlere kadar süreklilik gösteren bir tasarımdır. Hemen hemen bütün inançlarda su, gök ve toprak, temel üç evrensel öge olarak kabul edilmektedir ve “Toprak Ana” ilk tanrı tasarımıdır (Çağlar, 2008: 144). Türk mitolojik dünya modelinde yeri yaratan, yere hayat veren ve koruyucu başlangıç gibi işlevlerle tanımlanan “Toprak Ana” bolluk ve bereketin koruyucusu ve toprağın iyisi olup doğanın başlangıcını temsil etmekle birlikte mitolojik varlık olarak da bazen Ulu Ana, Yer Ana, İlâhî Ana ve Karı Nine gibi adlarla karşımıza çıkmaktadır. Eski görüşlerde gökten farklı olarak toprak, kadın şeklinde düşünülmüştür. “Ana toprak”, “ana vatan” kavramları da buradan doğmuştur. Ayrıca, maddi varlıklar kadın, manevi-ruhsal varlıklar ise erkek olarak düşünülmüştür. Bu, kaostan ayrılan ilk dört unsurun (su, ateş, toprak, hava) özelliği ile de ilgilidir.

Türk mitolojisinde yaratılış sürecini konu eden kozmogonik metinlerin sayısı azdır. Mevcut metinlere göre, Büyük tanrı Kayra Han veya Kara Han suları yarattı ve ardından bir kuğu kuşu gönderdi. Kuğu kuşu denize dalarak gagasıyla denizin dibinden çamur alıp sonra su yüzüne çıktı. Kara Han'ın emriyle kuş, gagasındaki çamurları suların üzerine serpti ve böylece karalar oluştu (Uraz, 1967: 124).

Toprağın oluşumu ile dünyanın şekillenmesi sona erer ve doğadaki diğer maddi varlıkların (nehirlerin, dağların, ormanların, çöllerin, hayvanların, insanların vb.) teşekkülüne zemin oluşur. Birçok mitolojik sistemde, dünyada olan bütün varlıkların maddi, nesnel tarafı kendi mayasını topraktan almıştır. Fakat başlangıçta Allah her şeyi cansız yaratmış, daha sonra onlara son manevi unsur olan ruhla can vermiştir. Demek ki toprak ateşin yardımı ile sudan ayrılıp ortaya çıktıktan sonra yaratılanların canlandırılmasına katkıda bulunan son unsura (ruha, havaya) ihtiyaç duyulmuştur. Mitolojik sistemlerde toprağın oluşumu ile kaos parçalanır, üst ve alt dünyalar oluşur. Ata Gökün (eski Türklerde Gök Tanrı) Ana Toprakla (eski Türklerde Umay / Humay) kutsal nikâhı yapılı ve tüm doğuşlar bu nikâhla başlar.

Bu bağlamda son çarşamba olan Toprak Çarşambası, diğer bir ismiyle İlahır Çarşamba ile artık toprak uyanmış, doğa yenilenmiştir. Toprağın uyanmasını ulu atalarımız coşkulu törenler, türküler ve ayinler ile kutlamışlardır. Toprağın uyanışını Folklorist Azad Nebiyev şöyle anlatıyor:

Halk arasında yayılmış eski bir mitolojik görüşe göre, insanların yoksulluktan eziyet çektikleri bir günde Sel (Su), Ateş ve Yel, Toprak Hatun'un yer altı tapınağına misafir gelirler. Burada yatmış Toprak Hatunu uyandırıp insanların açlık ve kıtlık çektiklerini ona söylerler. Toprak Hatun "İnsanları felakete düşüren, kendisi felakete düşer" diyerek yerinden kalkar, Sel (Su), Ateş, Yel ve Toprak Hatun el ele verip: "Zemzem geldi, Ateş geldi, Yel geldi,

Taze ömür, taze ürün, yıl geldi" nağmesini söyleyerek aydınlık dünyaya çıkarlar. Söylentilere göre, o gün aziz gün olan "Ahır Çarşamba idi" (Nebiyev, 2009: 230).

Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde, altından geçit yeri yapılacak şekilde toprak iki taraftan kazılır, ardından insanlar bu geçitle karşıya geçerler. Bu uygulama, yer kültürünün bir kalıntısı olmakla Yer Ana ruhu ve toprak ruhundan yeniden doğmayı ifade eder (Çağlar, 2008: 160). Böylece, toprağın uyanışı olan Toprak Çarşambası kendiliğinde bereketi sembolize etmekle insanlara maddi nimetler vermekte, açlıktan ölmek tehlikesinden kurtarmakla kurtarıcı dirlik misyonu taşımaktadır.

Görüldüğü gibi, Azerbaycan Türklerinin Nevruz çarşambaları ile ilgili mitolojik düşüncelerinin kökleri tarihin çok derin katlarına kadar inmektedir. Onların izleri hâlen adet ve geleneklerde, ritüellerde, eski bayramlarda, folklor örneklerinde ve klasik edebiyatta yaşatılmaktadır.

Ulu Türk'ün evlatları Dünyamızın Altay'dan Karadeniz'e dek uzanan topraklarında, mitlerin dili ile söyleyecek olursak, "Gündoğan"dan başlayıp "Günbatan"da biten bölgelerde yerleşerek kökten gelen manevi unsurları kendi yöntemleriyle yaşattıkları gibi, sak-hun-Oğuz birliğinin temsilcileri olan Azerbaycanlılar da bu manevi servetin bir kısmının kurucuları olmakla birlikte genel kaynaktan aldıklarını kendi duygu ve isteklerine katarak günümüze kadar taşımışlardır (Gafarlı, 2019: 80).

Sonuç

Geniş bir coğrafyaya sahip olmakla asırlardır Türk kültürü ve inanç sisteminin izlerini taşıyan ve takvime bağlı bir folklor veya kültür olayı olarak doğanın uyanışını temsil eden Nevruz Bayramı Azerbaycan'da bütün canlılığı ile yaşatılmaya devam edilmektedir. Kökeni mitolojik dönemlere kadar giden, ritüeller ve gelenekler bileşkesi olan bu bayramda geniş şekilde yer alan merasimlerin başında çarşamba merasimleri gelmektedir. Eski Türk inanç sisteminde kutsal olarak kabul edilen ateş, su, hava (rüzgâr) ve toprak, çarşamba merasimlerinin temel unsurları olup bu unsurlarla ilgili yapılan ritüel ve merasimlerin temel amacı doğanın yenilenmesi ve bereketin sağlanmasıdır. Nevruz kutlamalarının temelini oluşturan ateş, su, toprak ve rüzgâr aynı zamanda yaratılış ve yenilenme mitlerinin de temel dinamiklerini oluşturmaktadır. İnançalara göre, şubat ayının son haftasından başlanarak her hafta yaratılışın dört unsurundan biri canlanır. Nevruz'un ilk çarşambası Su Çarşambası'dır ve suyun yenilenmesi inancı ile ilgili olup ayrıca dört yaratılış unsurundan biri ve birincisi olarak görülmektedir. İkinci çarşamba Od (Ateş) Çarşambası olup toprağın ısınmasını temsil eder. Od Çarşambası'nın temelinde güneşe duyulan saygı ve ateşin korunması yatmaktadır. Mitolojide ise ateş yaratılış sürecinin ikinci aşamasının tezahürüdür. Üçüncü Çarşamba, havanın ısınmasına işaret eden, mitolojide ise yaratılış sürecinin üçüncü aşamasını temsil eden Yel Çarşambası'dır. Sonuncu çarşamba Toprak Çarşambası olup ilkbaharda toprağın uyanmasını, mitolojik açıdan ise yaratılışın son aşaması olan toprağın oluşumu ile Dünyanın şekillenmesini temsil eder. Bu dört unsurun canlanmasıyla kış sona erer, doğa uyanır, ilkbahar gelir. Doğanın yenilenmesi ve ilkbaharın gelişini ise Azerbaycan Türkleri "Çarşamba" adını verdikleri merasimlerde ateş yakmakla kutlarlar. Ateş yakma ve ateş üzerinden atlama; kutsal ve kötü ruhlardan temizlenme ve arınma olarak kabul edilmektedir.

Kaynaklar

- Adıgüzel, S. (2006). Azerbaycan'da nevrüz kutlamaları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), ss. 143- 152.
- Akman, E. (2002). Türk ve dünya kültüründeki su kültü üzerine düşünceler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 10 (1), ss.1-10.
- Aliyeva, İ. (2015). Su çarşambası merasimleri. *Azerbaycan Gazeti*, 24 Şubat, s.7.
- Artun, E. (1999). *Türk halk kültüründe nevrüz*. Uluslararası Nevruz Sempozyumu, Karaganda, Kazakistan.
- Bayat, F. (2018). *Türk mitolojik sistemi*. Cilt: 2, İstanbul: Ötüken.
- Bekki, S. (2007). Ateş etrafında oluşan halk inanışları ve nevrüz ateşi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 41, ss. 249-254.
- Çağlar, B. (2008). *Türk mitolojisinde dört unsur ve simgeleri üzerine bir inceleme*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.
- Çetin, Ç. Z. (2007). Tatar Türklerinde mitolojik varlıklarla ilgili mitler ve inanışlar (İyeler ve Yaratıklar). *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 43:1-32.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk mitolojisinin anahatları*. 1. Basım, İstanbul: Kocabalçı.

- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. İstanbul: Kabalıcı.
- Esin, O. (2018). İnanç temelinde suyun yaradılış düşüncesi ve geleneksel yapı üzerindeki etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 58 <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2516>
- Hamarat, Z. (2012). Cemre düşmesiyle ilgili inanç ve uygulamalar. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 165-200.
- Gafarlı, R. (2019). *Ritual-Mifoloji rekonstruksiya problemleri*. 2. Cilt. Bakı: Elm ve Teshil.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim.
- İsmayılov, H. (2009). Novruz bayramı: Tarihi - medeni mahiyeti ve semantik structuru. *Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor İnstitutu. Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyyatına Dair Tedgigler* (ss.3-14). Bakı: Nurlan.
- Kalafat, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Nebiyev, A. (2009). *Azerbaycan halk edebiyatı*. I Kitap. Bakı: Çıraq.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi*. 1. cilt, 2.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi*. II. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (1989). *Türk mitolojisi, kaynakları ve açıklamaları ile destanlar*. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özdemir, N. (2005). *Türk eğlence kültürü*. 1. Baskı. Ankara: Başer.
- Özdemir, N. (2006) Yeni/lenmek ve Nevruz. *Milli Folklor Dergisi*, 18 (69), ss.15-27
- Pala, İ. (2010). *Dört güzeller toprak, su, hava, ateş*. İstanbul: Kapı.
- Seyidoğlu, B. (2002). *Mitoloji üzerine araştırmalar, metinler ve tahliller*. İstanbul: Dergâh.
- Şayhan, F. (2018). Altay Türklerinin inanmalarındaki su kültürünün mitsel okuması. *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 87, ss. 83-100.
- Türkmen, F. (2013). *Yer, yer değilken; su, su idi*. Aski Genel Müdürlüğü. Yayın no: 8, Anadolu'da Su medeniyeti Dizisi: 5, s.13-23.
- Uraz, M. (1967). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Hüsnütabiat.
- Yonar, G. (2015). *Yaratılış mitolojisi*. İstanbul: Ötüken.

Elektronik kaynaklar

- Kalafat, Y. (2009). Türk kültürlü halklarda Ahır Çerşembe'nin mitolojik muhtevası. Erişim tarihi ve adresi: 09.03.2020 http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/yasar_kalafat_ahir_cersembe_mitoloji.pdf.
- Nebiyeva, Ü. (2014). Kulek oyadan yel çarşambası. Erişim tarihi ve adresi: 01.04.2020 <http://www.azerbaijan-news.az/view-117464/kulek-oyadan-yel-cersenbesi>.
- Nebiyeva, Ü. (2019). Sular Novruzu. Erişim tarihi ve adresi: 22.04.2020 <http://www.azerbaijan-news.az/view-163903/Sular-Novruzu>.
- Röportaj, (2014). Novruzun simvolu: niye çarşamba akşamı. Erişim tarihi ve adresi: 01.04.2020 <https://news.milli.az/society/254406.html>.
- Tutar, H. (2002). Tarihte ve mitolojide Nevruz. Erişim tarihi ve adresi: 28.03.2020 <https://www.altayli.net/tarihte-ve-mitolojide-nevruz.html>.